

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.1-1.22>**К. А. Мякота**

аспірант кафедри цивільного, адміністративного та фінансового права
Інституту права імені Володимира Сташиса
Класичного приватного університету

ВАЛЮТНІ ПРАВОВІДНОСИНИ: ДОСЛІДЖЕННЯ ПОНЯТТЯ

У кожному суспільстві та відповідно в державі між людьми встановлені зв'язки, які повинні бути врегульовані за допомогою певних норм. Значна частина суспільних відносин будується на підставі правових норм і тому їх називають правовими відносинами. Звісно, що в процесі обігу валютних цінностей також діють правовідносини, які є дуже важливою цінністю для нашої держави.

Стаття присвячена дослідженню змісту поняття «валютні правовідносини». Аналіз чинного законодавства України, що регулює валютні відносини, дає можливість зробити висновки, що поняття «валютні правовідносини» в ньому не закріплено, а визначено лише суспільні відносини, які належать до валютних, і закріплено основні принципи, на яких вони будуються.

Необхідність визначення поняття «валютні правовідносини» обумовлена насамперед реформацією в цій сфері, важливістю таких відносин для нашої країни й відсутністю єдиної думки серед науковців щодо визначення поняття. Головною складовою частиною поняття «валютні правовідносини» є поняття «правовідносини». Автором наведені деякі думки науковців щодо його визначення.

Наступним етапом дослідження стало надання поняття «валютні правовідносини» з наукових джерел. Надано визначення таких науковців: І. Айзенберга, Л. Кравченко, Ж. Завальної, М. Старшинського, Н. Сапожникова, З. Михайліва, З. Гаталяк, Н. Горбаль й О. Музики, А. Іскоростенського. Також автор наводить власну думку щодо кожного поняття, дає правову оцінку.

Відсутність єдиної думки щодо визначення дослідженого поняття спричинила необхідність визначення характерних ознак правовідносин, принципів, на яких будуються правовідносини, що висвітлені в Законі України «Про валюту та валютні операції».

Враховуючи велику цінність валютних правовідносин для нашої держави й те, що станом на сьогодні нормативно-правове регулювання в цій сфері зазнало значних змін, оскільки з набранням чинності Закону України «Про валюту і валютні операції» поступово мають бути скасовані більш ніж двадцять валютних обмежень на шляху до повноцінного впровадження нової ліберальної системи валютного регулювання, автором надано авторське визначення поняття «валютні правовідносини».

Ключові слова: правовідносини, валютні правовідносини, валютна політика, публічні правовідносини, ключова ознака, визначення, поняття.

Постановка проблеми. У будь-якої галузі права є власний об'єкт регулювання, яким виступають правовідносини в тій чи іншій сфері. Аналіз чинного законодавства України, що регулює валютні відносини, свідчить, що поняття «валютні правовідносини» в ньому не закріплено. Автор вважає за необхідне проаналізувати наявні визначення поняття з наукових джерел і обґрунтувати необхідність надання визначення поняття «валютні правовідносини».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню визначення поняття «валютні правовідносини» присвятили свої праці М. Артьо-

мова, Є. Алісова, Л. Воронова, Л. Гетьманцев, О. Грачова, Є. Корманов, Т. Латковська, С. Половко, Н. Сапожникова, М. Старинський, Н. Хімичева, Л. Кравченко та інші.

Мета статті. На основі аналізу наукових джерел і нормативно-правових актів України надати визначення поняття «валютні правовідносини».

Виклад основного матеріалу дослідження. У будь-якому суспільстві існують зв'язки між людьми, які встановлюються в процесі їхньої спільної діяльності. Ці зв'язки певною мірою упорядковані й організовані за допомогою моральних, релігійних та інших соціальних норм.

Але значна частина суспільних відносин будується на підставі правових норм і тому їх називають правовими відносинами. Це пов'язано насамперед з необхідністю нагляду за правовідносинами з боку держави. Правовідносини є особливим видом суспільних відносин, вони визрівають у глибині суспільних відносин, обумовлюються політичними, економічними та іншими соціальними потребами та проблемами що сприяє необхідності їх визначення і захисту з боку держави.

Водночас держава не може змінювати основоположний характер тих чи інших відносин за допомогою правових засобів, а тим більше утворювати нові суспільні відносини. Вона може за допомогою прийнятих нормативно-правових актів тільки прискорювати розвиток прогресивних суспільних тенденцій чи, навпаки, стримувати або витискати з життя суспільства негативні зв'язки й процеси.

У будь-якої галузі права є власний об'єкт регулювання, яким виступають правовідносини в тій чи іншій сфері.

У процесі обігу валютних цінностей можуть виникати, змінюватися й припинятися певні відносини. Такі відносини мають дуже важливу цінність для нашої держави, оскільки забезпечують її стабільність. Разом із тим такі економічні відносини неможливі без опосередкування їх валютними цінностями.

Як наслідок відбувається правове оформлення валютних правовідносин. Тобто в процесі здійснення валютної діяльності держава через систему своїх компетентних органів, передбачених законодавством, вступає з іншими суб'єктами в урегульовані нормами валютного законодавства суспільні відносини (валютні правовідносини).

Аналіз чинного законодавства України, що регулює валютні відносини, свідчить, що поняття «валютні правовідносини» в ньому не закріплено.

Враховуючи зазначене, перш ніж надати визначення поняття «валютні правовідносини», варто дослідити його головну складову – «правовідносини».

В теорії права довгий час під правовідносинами розуміли суспільні відносини, що врегульовані нормами права [1, с. 51]. Прихильники такої дефініції зазначали, що будь-яке правовідношення існує тільки як взаємне відношення людей і є особливим видом суспільних відносин, реалізація яких забезпечується силою державного примусу [2, с. 3–4]. Але варто вказати на те, що після розроблення Н. Александровим

теорії правомірних дій [4], тобто дій, які відповідають правам й обов'язкам суб'єкта, очевидним стало відділення поняття суб'єктивних прав й обов'язків від самих фактичних дій, в яких ці права й обов'язки відтворюються. Як результат у наукових колах з'явилося нове визначення правовідносин як «зв'язок суб'єктів правами й обов'язками» [4].

Переходячи до поняття «валютні правовідносини», хочемо зазначити, що ще за радянських часів І. Айзенберг визначав «валютні правовідносини» як пов'язані зі здійсненням зовнішньоторговельних, зовнішньокредитних і неторговельних операцій з іноземними державами [5, с. 35].

Автор обмежився виключно зовнішніми відносинами стосовно тлумачення поняття, що, на наш погляд, не повністю розкриває сутність правовідносин, оскільки валютні правовідносини виникають і всередині держави, а не лише за її межами.

Так, Л. Кравченко під терміном «валютні правовідносини» визначала врегульовані нормами права суспільні відносини, що виникають у фінансово-кредитній сфері з приводу створення й використання валютних фондів держави, окремого підприємства чи громадянина, що носять комплексний і владно-майновий характер [6, с. 7].

У статті автор акцентує увагу на суб'єктах, що не є доцільним, на наш погляд, оскільки зазвичай вичерпний перелік суб'єктів установлений відповідним нормативно-правовим актом, що регулює такі правовідносини. Окрім того обмеження виключно фінансово-кредитною сферою відносин не розкриває їх повний зміст.

На думку Ж. Завальної, М. Старшинського, валютними правовідносинами слід вважати відносини у сфері обігу валюти й валютних цінностей і процесу функціонування уповноважених державою органів з приводу валютного регулювання й валютного контролю, метою яких є забезпечення прав та інтересів фізичних, юридичних осіб і /або держави [7].

Надане визначення ближче до сучасних реалій, якпоказаваналіз Закону України «Провалюту та валютні операції», за виключенням відсутності поняття «валютний контроль», оскільки воно було замінено поняттям «валютний нагляд». Це пов'язано зі зміною політики держави у сфері валютних правовідносин, оскільки попередня система валютного контролю «дозволяла все, що дозволено законом», а новий закон «дозволяє все, що прямо не заборонено законом».

В юридичній літературі під валютними правовідносинами розуміють врегульовані нормами ряду галузей права, в тому числі й фінансового права, суспільні відносини, що виникають у процесі здійснення валютних операцій, здійснення валютного контролю й обігу [1, с. 554].

Це поняття повністю не розкриває зміст валютних правовідносин, оскільки є дуже широким, без наголошення на суб'єктний склад і специфіку саме валютних правовідносин.

За словами Н. Сапожникова, валютні правовідносини – це приватноправові й публічно-правові відносини, що виникають з приводу здійснення валютних операцій [9, с. 108].

З. Михайлів, З. Гаталяк, Н. Горбаль та О. Музика під валютними правовідносинами розуміють урегульовані нормами права комплексні суспільні зв'язки, які мають особливий владно-майновий характер і виникають у процесі організованої державою фінансової діяльності щодо утворення й використання централізованих і децентралізованих фондів специфічних грошових засобів – валютних фондів [10, с. 34].

Щодо наведених визначень важко погодитися, оскільки валютні правовідносини не обмежуються виключно здійсненням валютних операцій чи утворенням і використанням централізованих і децентралізованих фондів специфічних грошових засобів – валютних фондів.

Як зазначено далі в дослідженні, відповідно до Закону України «Про валюту та валютні операції» перелік суспільних відносин, що є валютними, значно ширший.

Слушним є визначення валютних відносин А. Іскоростенського. Він вважає, що це суспільні відносини, пов'язані з мобілізацією, розподілом і використанням валютних ресурсів, здійсненням контролю й регулюванням порядку проведення операцій з валютними цінностями в процесі валютного обігу, а також відносини, які виникають у сфері валютної діяльності держави. До видів валютних правовідносин належать валютні приватні й валютні публічні правовідносини. Валютні публічні правовідносини переважно виникають у процесі валютного регулювання й публічного валютного контролю у сфері валютної діяльності й здійснення державою валютної політики, що є безпосереднім об'єктом цих правовідносин. Валютні публічні правовідносини надають органам й агентам публічного валютного контролю активної правосуб'єктності, а іншим суб'єктам підпорядкування – пасивної правосуб'єктності [11, с. 202].

Новий Закон України «Про валюту та валютні операції» [8] визначення «валютні правовідносини» не надає, але визначає, які саме правовідносини належать до валютних, виходячи з назви закону (це відносини у сфері здійснення валютних операцій, валютного регулювання й валютного нагляду), права й обов'язки суб'єктів валютних операцій і уповноважених установ і встановлює відповідальність за порушення ними валютного законодавства.

Якщо порівняти, які саме правовідносини законодавець вважає валютними, з думкою науковців, доцільно запропонувати погляд Ю. Крохіної, яка поділяє валютні правовідносини в залежності від сфери валютно-правового регулювання на валютні правовідносини у сфері валютного регулювання, у сфері валютного контролю, у сфері валютного обігу.

Валютні правовідносини у сфері валютного регулювання охоплюють діяльність уповноважених органів щодо встановлення порядку здійснення валютних операцій резидентами й нерезидентами. У межах цього виду валютних правовідносин реалізується компетенція органів валютного регулювання з видання нормативних правових актів з питань валютного регулювання, встановлення валютних обмежень.

Валютні правовідносини у сфері валютного контролю похідні від валютних правовідносин у сфері валютного регулювання. Їхній зміст становить діяльність спеціально уповноважених суб'єктів з перевірки дотримання валютного законодавства й актів органів валютного регулювання учасниками валютних правовідносин. У цих правовідносинах уповноваженому суб'єкту протистоїть конкретний учасник валютної правовідносини, зобов'язаний дотримуватися норм валютного права, а саме здійснювати або не здійснювати певні дії.

Валютні правовідносини у сфері валютного обігу припускають реалізацію суб'єктами прав щодо здійснення валютних операцій і валютних операцій. В основі цих правовідносин лежить рівність учасників, що полягає в тотожності тієї ролі, яку вони виконують у конкретній правовідносині. Кожен із суб'єктів має власний інтерес у валютній сфері. Рівність у цих правовідносинах полягає у відсутності між ними владних зв'язків [14].

Отже, як ми бачимо, існує багато підходів щодо визначення правової природи «валютних правовідносин», а це підштовхує до визначення характеристики й ознак валютних правовідносин з метою узагальнення поглядів науковців і надання власної точки зору щодо визначення.

В юридичній літературі специфічними ознаками, притаманними валютним правовідносинам, вважають те, що вони, по-перше, виникають у процесі введення в обіг, припинення й самого обігу валюти й валютних цінностей; по-друге, регулюються законодавством у сфері обігу валюти й валютних цінностей, а також законодавчими актами інших галузей права (цивільним, адміністративним, банківським та іншими); по-третє, мають змішаний характер – одночасно публічний і приватноправовий; по-четверте, мають спеціальний правовий режим об'єкта (правовий режим операцій з валютою й валютними цінностями спеціально врегульований нормативними актами й такий режим істотно відрізняється від режиму інших об'єктів, наприклад грошей); по-п'яте, мають коло певних суб'єктів, які можна визначити як резидентів і нерезидентів й уповноважених органів державної влади; по-шосте, опосередковуються через валютну політику держави [7, с. 85–86].

Повертаючись до Закону України «Про валюту та валютні операції», вбачаємо відсутність ключових ознак валютних правовідносин, але Закон визначив принципи, на яких вони будуються. Так, у ст. 2 зазначеного Закону визначено такі принципи: свобода здійснення валютних операцій, ризикоорієнтованість, прозорість, достатність й ефективність валютного регулювання, самостійність і ринковість валютного регулювання. Як вбачається з пояснювальної записки до ще проєкту Закону України «Про валюту та валютні операції» в. о. голови Національного банку України Я. Смоля, проєкт розроблено у зв'язку з необхідністю законодавчого закріплення принципів прозорої валютної політики України, врегулювання валютного ринку, необхідністю відновлення стабільності валюти України, створення сприятливого інвестиційного клімату в країні [13].

Водночас у Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність» закріплено лише загальні принципи, що стосуються суб'єктів господарської діяльності України й іноземних суб'єктів, зокрема принцип суверенітету народу України в здійсненні зовнішньоекономічної діяльності, свободи зовнішньоекономічного підприємництва, юридичної рівності й недискримінації, верховенства закону, захисту інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, еквівалент-

ності обміну, неприпустимості демпінгу під час ввезення та вивезення товарів [12].

Висновки пропозиції. З огляду на викладене вбачаємо, що валютні правовідносини виникають між різними суб'єктами щодо специфічного об'єкта – валютних цінностей. Відповідно правовідносини реалізуються через володіння, користування й розпорядження такими цінностями.

Окрім того відсутність чіткого визначення (відповідно і структури правовідносин) на рівні законодавства дає право вважати, що валютні правовідносини сприймаються виключно через діяльність і нагляд держави в особі уповноважених органів. Такого висновку змусила дійти відсутність єдиної думки серед науковців. Також у всіх тлумаченнях головний акцент робиться на провідну роль держави в особі її компетентних органів.

Відомо, що з набранням чинності Закону України «Про валюту і валютні операції» поступово мають бути скасовані більш ніж двадцять валютних обмежень на шляху до повноцінного впровадження нової ліберальної системи валютного регулювання. Також головною відмінністю нового Закону України «Про валюту і валютні операції» від системи валютного контролю, що була раніше, є те, що новий закон «дозволяє все, що прямо не заборонено законом», а попередня система «дозволяла все, що дозволено законом» [8]. Окрім того поняття «контроль» було замінено поняттям «нагляд», оскільки Закон України «Про валюту і валютні операції» надає визначення валютного регулювання й валютного нагляду (ст. 1), а не валютного контролю.

Вважаємо за доцільне об'єднати проаналізовані погляди науковців з сучасними реаліями, а саме реформацією валютного законодавства та сформулювати власну позицію щодо визначення поняття «валютні правовідносини».

Вищевикладене дає право навести авторське визначення поняття «валютні правовідносини»: це суспільні відносини (які мають змішаний характер), що виникають у процесі введення в обіг, припинення й самого обігу валюти й валютних цінностей і здійснюються (виникають, змінюються, припиняються) між визначеними законодавством суб'єктами щодо валюти й валютних цінностей (передбачених законодавством) під наглядом держави в особі уповноважених органів, що реалізують виконання валютної політики держави.

Список використаної літератури:

1. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении / Р. О. Халфина. Москва : Юридическая литература, 1974. 340 с.
2. Иоффе О. С. Правоотношения по советскому гражданскому праву / О. С. Иоффе. Ленинград : ЛГУ, 1949. 144 с.
3. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве / С. С. Алексеев. Москва : Юридическая литература, 1966. 187 с.
4. Александров Н. Г. Законность и правоотношения в советском обществе / Н. Г. Александров. Москва : Госюриздат, 1955. 164 с.
5. Теория государства и права : учебник / под ред. С. С. Алексеева. Москва : Юрид. лит., 1985. 480 с.
6. Кравченко Л. М. Правові засади валютного регулювання та контролю в Україні : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Л. М. Кравченко. Ірпінь, 2003. 20 с.
7. Завальна Ж. В. Валютне право України : навчальний посібник / Ж. В. Завальна, М. В. Старинський. 2-ге вид., перероб. і допов. Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. 384 с.
8. Про валюту і валютні операції : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2473-VIII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19>.
9. Сапожников Н. В. Теоретические проблемы и перспективы развития валютного права / Н. В. Сапожников. *Государство и право*. 2001. № 11. – С. 107–114.
10. Михайлів З. В. Міжнародні кредитно-розрахункові відносини та валютні операції : навчальний посібник / З. В. Михайлів та ін. Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2004. 24 с.
11. Іскоростенський А. М. Особливості правового регулювання валютної системи України / А. М. Іскоростенський. *Науковий вісник Національної академії ДПС України*. № 1(36). Ірпінь : Нац. академія ДПС України, 2007. С. 202–208.
12. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16 квітня 1991 р. № 29-VIII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12>.
13. Пояснювальна записка до проекту закону про валюту й валютні операції. 2018. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GH6AG00A.html.
14. Энциклопедия для студентов. URL: https://studopedia.ru/12_179076_ponyattya-ta-osoblivosti-valyutnogo-regulyuvannya.html/.

Miakota K. A. Currency of legal documents: last understand

In each society, respectively, in the state between the people are established relationships that must be regulated by certain norms. Much of social relations are built on the basis of legal rules, and therefore they are called legal relations. Of course, in the process of circulation of currency values, there are also legal relationships that are very important for our country.

The article is devoted to the study of the meaning of the concept of “currency legal relations”. The analysis of the current legislation on currency relations in Ukraine has made it possible to conclude that the concept of “currency legal relations” is not enshrined in it, but only social relations that relate to currency relations and the basic principles on which it is based are defined.

The need to define this concept is due, first of all, to the reformation of this sphere, the importance of such relations for our country, and accordingly the lack of consensus among “currency legal relations” is the concept of “legal relations”. The author presents some opinions of scientists regarding its definition.

The next stage of the study was to provide the concept of “currency legal relations” from scientific sources. The definitions of the following scholars are given: I. Eisenberg, L. Kravchenko, Zh. Zavalnaya, M. Starshinsky, N. Sapozhnikov, Z. Mikhailiv, Z. Gatalyak, N. Gorbal and O. Muzyka and A. Ikorostensky. Accordingly, the author has given his or her own opinion on each concept, given a legal evaluation.

The lack of consensus on the definition of the investigated concept led to the need to identify the characteristic features of relationships, the principles on which relationships are built, which are covered in the Law of Ukraine “On Currency and Currency Transactions”.

Considering the great value of currency relations for our country and the fact that as of today the normative legal regulation in this sphere is undergoing significant changes, as more than twenty currency restrictions should gradually be abolished with the entry into force of the Law of Ukraine “On Currency and Currency Transactions”. On the way to the full implementation of the new liberal system of currency regulation, the author provided the author’s definition of the concept of “currency legal relations”.

Key words: *legal relations, currency legal relations, monetary policy, public legal relations, key characteristic, definitions, concepts.*